

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	7
РОЗДІЛ 1 ІСТОРІЯ ВИРОЩУВАННЯ ДИКИХ ТВАРИН	13
1.1 Приручення диких тварин у давнину та їх domestикація	13
1.2 Вирощування диких копитних у вольєрах для полювання	35
1.3 Сільськогосподарське розведення диких копитних	47
РОЗДІЛ 2 ЗАКОНОДАВСТВО	
ЩОДО ВИРОЩУВАННЯ ДИКИХ ТВАРИН	58
2.1 Закон України «Про мисливське господарство та полювання».....	58
2.2 Закон України «Про тваринний світ»	59
2.3 Закон України «Про ветеринарну медицину».....	61
2.4 Закон України «Про фермерське господарство»	62
2.5 Порядок утримання та розведення диких тварин в Україні	62
2.6 Розведення та використання диких копитних в інших країнах	63
РОЗДІЛ 3 БІОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КОПИТНИХ	70
3.1 Найбільш поширені дикі копитні, яких розводять у вольєрах	70
3.2 Біологічні особливості тварин	72
РОЗДІЛ 4 ВОЛЬЄРИ ТА ЇХ ОБЛАШТУВАННЯ	125
4.1 Загальні вимоги	125
4.2 Проектування та будівництво вольєру	125
4.3 Дизайн вольєру.....	138
4.4 Вольєри для розведення рідкісних копитних.....	152
4.5 Господарський блок та інвентар.....	158
РОЗДІЛ 5 ТЕХНОЛОГІЯ РОЗВЕДЕННЯ ДИКИХ КОПИТНИХ	160
5.1 Придбання, транспортування та випуск тварин	160
5.2 Забезпечення тварин кормами та їх годівля.....	170
5.3 Забезпечення тварин водою	205
5.4 Заходи, спрямовані на ефективне розмноження тварин	207
5.5 Методи та особливості відлову тварин	214
5.6 Характерні захворювання копитних та їх профілактика	247
РОЗДІЛ 6 ВИКОРИСТАННЯ КОПИТНИХ ТА ЇХ ПРОДУКЦІЯ	262
6.1 Виробництво, характеристика та продаж м'яса.....	262
6.2 Панти, їх вирощування, консервування та використання	280
6.3 Інша продукція вольєрних тварин.....	296
6.4 Мисливське використання копитних	303
РОЗДІЛ 7 УПРАВЛІННЯ РОЗВЕДЕННЯМ ДИКИХ КОПИТНИХ	319
7.1 Проведення сезонних робіт.....	319
7.2 Управління пасовищами.....	320
7.3 Збільшення продуктивності виробництва	335
7.4 Вилучення диких копитних та управління поголів'ям	344
7.5 Економіка та кадри	361
ЗАКЛЮЧНЕ СЛОВО	366
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	367
АВТОРИ ІЛЮСТРАЦІЙ	385
ДОДАТКИ	388

CONTENTS

PREFACE	7
CHAPTER 1 A BRIEF HISTORY OF RAISING WILD ANIMALS	13
1.1 Taming wild animals in ancient times and their domestication.....	13
1.2 Raising wild ungulates in open-air cages for hunting	35
1.3 Agricultural raising of wild ungulates	47
CHAPTER 2 LEGISLATION ON THE RAISING WILD ANIMALS	58
2.1 Law of Ukraine “On Hunting Economy and Hunting”	58
2.2 Law of Ukraine “On the Animal World”.....	59
2.3 Law of Ukraine “On the Veterinary Medicine”.....	61
2.4 Law of Ukraine “On the Farming Economy”	62
2.5 The procedure of keeping and raising wild animals in Ukraine	62
2.6 Raising and using wild ungulates in other countries	63
CHAPTER 3 BIOLOGICAL CHARACTERISTICS OF UNGULATES	70
3.1 The most common wild ungulates bred in open-air cages	70
3.2 Biological characteristics of animals	72
CHAPTER 4 OPEN-AIR CAGES AND THEIR EQUIPEMENT	125
4.1 General requirements.....	125
4.2 Planning and construction of an open-air cage.....	125
4.3 Design of an open-air cage	138
4.4 Open air-cages for raising rare ungulates.....	152
4.5 Utility buildings and equipment.....	158
CHAPTER 5 TECHNIQUE OF RAISING WILD UNGULATES	160
5.1 Purchasing, transportation and release of animals	160
5.2 Providing animals with forage and their feeding	170
5.3 Providing animals with water	205
5.4 Activities, aimed at effective breeding of animals	207
5.5 Techniques and peculiarities of capturing animals.....	214
5.6 Typical deceases of ungulates and their prevention	247
CHAPTER 6 THE USE OF UNGULATES AND THEIR PRODUCTS	262
6.1 Production, characteristics and sale of meat	262
6.2 Antlers, their raising, preserving and use	280
6.3 Other products of animals in open-air cages.....	296
6.4 Hunting use of ungulates	303
CHAPTER 7 MANAGEMENT PRACTICES FOR RAISING WILD UNGULATES	319
7.1 Seasonal activities	319
7.2 Management of pastures	320
7.3 Increased productivity	335
7.4 Removal of wild ungulates and population management	344
7.5 Economy and personnel	361
AFTERWORD	366
REFERENCES	367
AUTHORS OF ILLUSTRATIONS	385
ANNEXES	388

ПЕРЕДМОВА

Здавна Україна мала важливе значення як виробник зерна, овочів, фруктів, шерсті та м'яса. Але це вимагало перетворення природних біомів у агроценози, що суттєво скоротило площу угідь, придатних для мешкання диких тварин, та значно погіршило їх екологічні умови. Натомість створення високої щільності свійських тварин, що є необхідною умовою економічної ефективності традиційного тваринництва, негативно вплинуло на стан природних біоценозів та культурних пасовищ. Воно призвело до порушення рівноваги між їх можливостями та існуючим поголів'ям сільськогосподарських тварин, наслідком чого стали пасовищна дигресія і прискорена ерозія ґрунтів. Відомо, що в 1841-1848 рр. тільки в Херсонській губернії налічувалося 202-428 тис. коней, 700-832 тис. великої рогатої худоби і 1838 тис. овець (Шмідт, 1863). На території Одеської губернії в 1913 р. випасали 814 тис. коней, 826 тис. голів великої рогатої худоби, 397 тис. овець, 419 тис. свиней і не меншу кількість кіз (Браунер, 1922). У ті роки подібна ситуація спостерігалась і в інших місцевостях України. Створення численного поголів'я сільськогосподарських тварин було наслідком високих цін на м'ясо і шерсть, які склалися на світовому ринку напередодні I Світової війни.

Зміна політичної ситуації наприкінці ХХ ст. призвела до формування нових відносин у аграрному секторі України. За соціалістичного державного устрою керівники сільськогосподарських підприємств без рішення органів влади не могли впроваджувати нові форми господарювання, а також не мали права змінювати структуру посівних площ і стад свійських тварин. У практичній діяльності вони були орієнтовані не на збільшення грошових доходів, а на досягнення певних показників з врожайності сільськогосподарських культур, виробництва продукції тваринництва і т. п. За радянських часів, у якості головного напрямку останнього було обрано його інтенсифікацію, яку здійснювали шляхом створення великих промислових комплексів і скорочення випасання тварин у природних умовах. Його замінили спеціальним вирощуванням кормів і згодовуванням їх на фермах, що сприяло більш ефективному використанню сільськогосподарських угідь і підвищенню продуктивності тваринництва. Завдяки цьому в Україні великі площі стали займати такі важливі кормові культури, як: кукурудза, люцерна, сорго, суданська трава, еспарцет та інші. Треба сказати, що цей шлях є доволі поширеним у світі і більшість держав успішно використовують зазначені підходи.

Після розпаювання колгоспних угідь і отримання землі в індивідуальну власність кожен з нових господарів спробував досягти економічного добробуту власним шляхом. За високих цін на енергоносії, недосконалої податковою політики, законодавчих складнощах, їх діяльність в Україні виявилася дуже обмеженою, яка звелася переважно до вирощування соняшнику, пшениці, кукурудзи, сої та ріпаку з одночасним скасуванням раніше рентабельних

птахівництва, кроліківництва, тваринництва, вівчарства та свинарства. Все це, на тлі ввезення великої кількості імпортного м'яса і неефективного кредитування, сприяло руйнуванню більшості тваринницьких ферм, вигодівельних комплексів і загальному занепаду місцевого тваринництва.

Низька економічна ефективність сільськогосподарського виробництва призвела до того, що багато угідь, які раніше використовувалися в землеробстві, перейшли з категорії агроценозів у перелоги. Велика кількість їх заросла амброзією, нетребою та іншими бур'янами і випала з сільськогосподарського обороту. Натомість у деяких районах світу подібні землі використовуються для вирощування трав'янистих диких тварин, які, на відміну від свійських, дуже пристосовані до мешкання в природному середовищі, оскільки є структурною частиною природних співтовариств (Brown, 1969). Крім того, м'ясо більшості з них за харчовою цінністю і смаковим якість є близьким до яловичини, що робить диких копитних важливими об'єктами вольєрного вирощування (Коу, 1983). З цією метою в світі широко практикуються такі підходи:

1. Вибраковування диких копитних, що мешкають у природному середовищі, за допомогою полювання.
2. Добір і утримання диких тварин на огорожених пасовищах.
3. Одомашнювання деяких диких копитних.

У багатьох африканських країнах, де власність на землю перейшла від громад до окремих людей, було доведено, що в господарстві навіть за найкращого піклування за домашніми копитними не вдається домогтися їх високої продуктивності. На бідних пасовищах під час посухи велика рогата худоба втрачає у вазі, тоді як у диких буйволів відбувається її збільшення. Зіставлення темпів зростання, потреби у воді, ефективності утилізації кормів, резистентності по відношенню до захворювань, можливого навантаження на пасовища показало, що дикі тварини, як джерело м'яса, більш продуктивні, ніж домашні. У Східній Африці раціон 20 видів диких копитних, що мешкають спільно, складається з великої кількості рослин, тоді як корови використовують лише 10 % доступних їм злаків. Тому біомаса диких тварин тут у 2-3 рази вища, ніж великої рогатої худоби, а в чагарниковій савані – в 4-15 разів більша, ніж біомаса овець або кіз.

Реалізація м'яса диких копитних, вирощених на різних фермах Східної Африки (табл. 1) принесла майже в 3 рази більший дохід, ніж продаж баранини, козлятини або яловичини. При цьому передбачалося щорічно вилучати 25-50% поголів'я без зниження заготівлі м'яса в наступні роки (Еренфельд, 1973). Тому африканські фермери в багатьох місцях стали розводити диких копитних спільно з великою рогатою худобою або окремо, з почерговим використанням пасовищ. При цьому велику увагу вони приділяли забезпеченню тварин водою і ветеринарному контролю, що значно підвищило економічну ефективність тваринництва. Третина всього континенту Африки за нормального відтворення ресурсів диких копитних може дати таку кількість продукції, що на

кожного жителя щодня протягом кожних трьох із чотирьох тижнів буде припадати в середньому по 450 г м'яса (Spinage, 1964).

Таблиця 1

Виробництво м'яса в саванах Східної Африки*

Тип савани	Тварини	Кіль-ть м'яса, кг/га	Кіль-ть м'яса / ємність угідь
Акацієва	Зебу, буйволи, кози та вівці	19,6-28,0	Вище
	Дикі копитні	65,5-157,6	Відповідає або нижче
Трав'яниста	Зебу, буйволи	37,3-56,0	Відповідає або вище
Акацієво-коміфорова	Кози та вівці	3,7-13,5	Відповідає або вище
	Дикі копитні	52,2	Відповідає або нижче

*За: Д. Еренфельд (1973)

Досліди в Південно-Африканській Республіці показали, що ведення мисливського господарства на площі в 12 тис. га виявилось у 6 раз прибутковішим, ніж традиційне скотарство. У Кенії на скотарському ранчо «Галана» (667,5 тис. га), розташованому по сусідству з відомим національним парком «Цаво», ще в 80-роках ХХ ст. разом з 14 тис. голів великої рогатої худоби почали вирощувати кафрського буйвола (*Bubalus caffer*), а також таких антилоп, як: канна (*Taurotragus oryx*) та африканський орикс (*Oryx gazella*). Вивчення кормових раціонів диких копитних у неволі показало, що буйволи і орикси, як і велика рогата худоба, використовують в основному злаки. На відміну від них, канни їдять молоде листя і пагони чагарників (ряснота трапляння – понад 50 %), різнотрав'я (~25 %) і злаки в період їх ранньої вегетації. Під час проведення дослідів, коли протягом 8 місяців випало 240 мм опадів, що сприяло розвитку рослинності, представники всіх трьох видів знаходилися в хорошому стані. Вивчення потреби диких тварин у воді показало, що, в порівнянні з великою рогатою худобою, вони становлять: у канни — 60 %, а у орикса – 25 %. Останні обходилися без води 25 днів, що для свійських тварин в умовах високих температур повітря загрожує неминучою загибеллю. Дикі тварини в неволі добре розмножувалися – у антилоп інтервал між отеленнями становив 10, тоді як у м'ясних порід великої рогатої худоби – 15 місяців. Продаж м'яса диких копитних, яке відрізняється високою смаковою якістю, з урахуванням продажу шкір та рогів, показав значно вищу економічну ефективність їх вирощування, ніж овець або великої рогатої худоби (Фокіна, 1979). У 1960 р. в Зімбабве на фермі площею 54000 га було поставлено цікавий експеримент. Частину угідь використовували для розведення домашньої худоби, а частину – для випасання імпали (*Aepyceros melampus*), кафрського буйвола, бурчеллової зебри (*Equus burchelli*) і китицевухої свині (*Potamochoerus porcus*). З площі близько 13000 га дохід лише від реалізації м'яса диких копитних склав 7 тисяч, а від худоби з тієї ж площі – 1,5 тисячі \$ США.

Звичайно, що за мисливського використання перших для видобутку трофеїв, він би був ще більшим (Насимович, 1970).

Вирощування диких тварин у напіввіільних умовах та в неволі є вимушеною реакцією людини на зростання антропогенного тиску на природу. В одних випадках воно дозволяє зберегти певні види від вимирання, а в інших – збільшити чисельність тварин до експлуатаційних розмірів та сприяти гарантованому полюванню, яке за емоційною напругою мало поступається такому у відкритих угіддях. У той же час, збільшення щільності населення насамперед диких копитних загострило питання відтворення кормових ресурсів та захисту лісових культур від пошкодження. У африканських пустелях збільшення чисельності свійських тварин у вологі роки у поєднанні з вирубкою чагарників, під якими за спеки виживають інші види рослин, сприяє деградації пасовищ, підриває відтворювальні здатності екосистеми і сприяє розвитку опустелювання. Це може мати складні екологічні наслідки, як то: кліматичний «Ефект Чарні». У Сахарі за знищення рослинності внаслідок перевипасу або вирубання дерев «на дрова» суттєво зростає «альbedo» регіону. В результаті цього температура над світлою піщаною поверхнею знижується, що призводить до зростання атмосферного тиску і до скорочення вірогідності опадів (Charney, 1975).

В принципі, розведенням диких тварин у вольєрах та на фермах досягається кілька цілей:

Перша – отримання дієтичного м'яса за допомогою вирощування представників видів, які вживають найдешевші з економічної точки зору рослинні корми. Цих тварин забивають у спеціальних цехах або використовують як об'єкти полювання у великих за площею вольєрах. У багатьох європейських країнах попит на оленину залишається високим упродовж усього року, а вартість 1 кг м'яса коливається від 14 до 25 €. У США гуртова ціна формується на рівні 8-12 \$/1 кг і тому розведення оленів вважається хорошим бізнесом. Як правило, поза мисливським сезоном ціни на м'ясо диких тварин зростають і, відповідно, збільшується дохідність фермерів та підприємств, що займаються розведенням оленів і ланей.

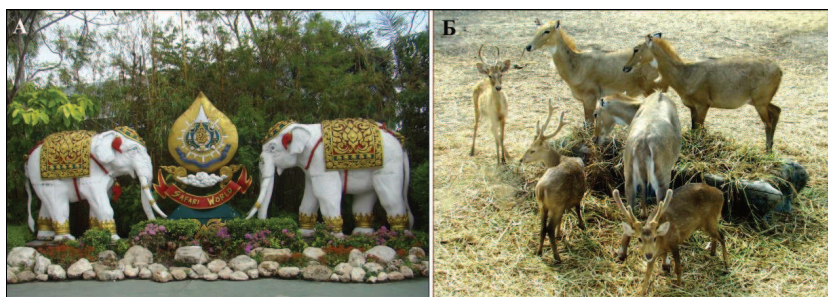
Друга – розведення копитних для продажу племінних особин з метою створення зацікавленими особами власних вольєр або для поліпшення екстер'єру тварин, які були привезені раніше.

Третя – розведення звірів безпосередньо для полювання з метою отримання якісного м'яса чи трофеїв.

Четверта – відволікання мисливців від надмірної експлуатації ресурсів диких тварин, що мешкають в умовах природної волі. В Україні це особливо важливо для карпатського і кримського благородного оленів, а також для лося, чисельність яких дуже скоротилася, а заходи щодо збільшення їх популяцій виявилися неефективними. Наприклад, у 2016 р. в нашій країні було обліковано всього 22,02 тис. диких копитних, з яких 69,0 % склала європейська козуля; 19,5 % – дикий кабан; 5,7 % – благородний олень; 2,3 % – європейський лось; 1,8 % –

плямистий олень; 0,6 % – європейська лань і 0,4 % – європейський муфлон (2ТП – Мисливство). Для порівняння, в сусідній з нами маленькій за площею Словаччині в 2011 р. лише чисельність благородного оленя складала понад 58 тис., а європейської лані – близько 13 тис. особин, що перевищило українське поголів'я оленя більш ніж в 3, а лані – більше, ніж у 10 разів. Окрім того, у 2018 р. в Україні ситуація з європейським лосем спричинила жорстку конфронтацію між мисливцями та противниками полювання, яка призвела до включення зазначеного виду до Червоної книги. І хоча автор не поділяє вибір антимисливської громадськості, спираючись на те, що включення, скажімо, бурого ведмедя, європейської норки, степового та лісового тхорів та інших тварин до зазначеного природоохоронного документу ніяк не сприяло зростанню їх чисельності, зменшення мисливського тиску на угруповання лося звичайно буде мати позитивне значення.

П'ята – створення спеціальних сафарі-парків (мал. 1), де тварини перебувають у стані обмеженої волі, але, зважаючи на важливе освітнє та розважальне значення таких структур, у них утримують не лише копитних, а й інших звірів та птахів.

Мал. 1 В'їзд до сафарі-парку у Тайланді (А); індійські замбари та антилопи нільгау (Б)

Шоста – розведення рідкісних видів з метою реакліматизації та часткового відновлення історичних ареалів. Серед копитних є кілька видів, яким загрожує цілковите зникнення, незважаючи на високий природоохоронний статус. Насамперед, це європейський зубр (*Bison bonasus*), сайга (*Saiga tatarica*), іранська лань (*Dama mesopotamica*), олень-ліра (*Cervus eldii*), бухарський олень або хангул (*Cervus elaphus bactrianus*), олень Куля (*Axis kuhlii*), азійський віслюк або кулан (*Equus hemionus*), кінь Пржевальського (*Equus przewalskii*) та багато інших. Хоча розведення копитних у вольєрах не спрямоване безпосередньо на захист зникаючих видів, тим не менше серед 27 видів і підвидів оленів, яким загрожує вимиранням, два були збережені на фермах, а саме: гімалайська кабарга

(*Moschus moschiferus chrysogaster*) та плямистий олень Формози (*Cervus nippon taiouanus*).

Зараз у різних країнах з'явилися нові підприємства з розведення диких копитних, які в останні роки стали економічно успішними, а оленярство перетворилось на доволі важливу комерційну галузь. По мірі її розвитку були успішно випробувані нові види для розведення та винайдені різні прийоми, адже технологія розведення диких тварин постійно вдосконалюється. Вирощування диких копитних у вольєрах чи на фермах має важливе значення для місцевої економіки, організації відпочинку та розвитку продовольчого ринку. Воно потенційно може забезпечувати населення деякими продуктами, а також засобами, які можна використовувати у медичній практиці. Крім того, ця галузь може сприяти розвитку іншої економічної діяльності власників земель у сільській місцевості замість традиційних сільськогосподарських напрямків.

Натомість розведення диких копитних у вольєрах чи на ранчо створюють нізку потенційних витрат та ризиків. Вони пов'язані з тим, що дикі тварини загалом існують як важливий ресурс держави. Хоча їх вирощування та реалізація відноситься до сільськогосподарської діяльності, їх ефективність та потенційні наслідки нерозривно пов'язані з управлінням тваринними ресурсами та екосистемами, від стану яких залежать всі види у природному середовищі. На думку наших американських колег (Coon, 2001), це створює наступні соціальні проблеми:

- Розведення диких копитних на фермах або ранчо ускладнює ефективне управління їх ресурсами у природному середовищі.
- Відстріл диких тварин на ранчо або у вольєрах, як вид рекреації або засіб управління, може спотворити їх громадське сприйняття та значення у розвитку місцевої економіки.
- Шанс втечі диких тварин із загороджених угідь створює ризик поширення нетипових хвороб серед угруповань споріднених або інших видів у природному середовищі, а також серед свійських тварин.
- Утримання диких тварин у неволі порушує питання гуманного ставлення до них, а також створення відповідних їх біології екологічних умов та традиційного використання поголів'я.

Ці ризики і пов'язані з ними питання свідчать про необхідність ретельного дотримання правил щодо утримання та використання ресурсів диких тварин, які мешкають на фермах чи у вольєрах.

В останні роки в Україні з'являється все більше вольєрів з мисливськими копитними, чисельність яких стрімко зростає. Попри законодавчі негаразди, орієнтація окремих власників мисливських угідь на створення вольєрів з подальшим їх використанням для розведення та експлуатації поголів'я диких копитних є безумовно правильним кроком. То ж метою написання книги насамперед є ознайомлення працівників сільського господарства, а потім уже мисливців та екологів із сучасними досягненнями у вольєрному розведенні диких копитних з надією його розвитку в Україні.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРІЯ ВИРОЩУВАННЯ ДИКИХ ТВАРИН

1.1 Приручення диких тварин у давнину та їх одомашникація

Перші спроби та райони одомашнення диких тварин. Вирощування диких тварин у вольєрах або у інших спорудах, які частково або повністю обмежували їх волю, розпочалося дуже давно. Воно стало перехідним періодом від мисливського використання тваринних ресурсів до одомашникації і створення сільськогосподарських порід. У різних частинах світу це відбувалося в різний час, а об'єктами розведення спочатку були тварини, які становили найбільшу регіональну господарську цінність.

Загалом треба розрізняти періоди:

- а) приручення диких копитних та їх одомашнення;
- б) створення великих за площею огорожених мисливських угідь (*нім. Gehege, англ. Cage*), призначених переважно для полювання;
- в) сільськогосподарського розведення диких копитних для отримання різноманітної тваринної продукції, а потім вже для полювання.

Перші спроби утримання диких тварин у неволі, скоріш за все, виникли в кінці мезоліту або на початку неоліту (12-8 тис. років до н. е.), коли мисливці почали оставляти живих дитинчат диких тварин, щоб з'їсти їх пізніше. Звичайно, що це не стало початком спрямованого розведення останніх. Але треба розуміти, що для вигодовування навіть кількох особин потрібно було мати значну кількість кормів, що у місцях з сезонними погодними коливаннями становить значну проблему у безвегетаційний період. Тому вважається, що біля витоків розведення диких тварин у неволі, скоріше за все, знаходились не мисливці, а – примітивні землероби (Бибиков, 1953; Боголюбский, 1959; Цалкин, 1964). Саме ці люди уміли створювати запаси рослинної їжі і могли дозволити собі використати їх певну частку для вигодовування диких копитних, які є виключно рослиноїдними тваринами.

Вірогідно, на території Передньої Азії у X-VIII тисячоліттях до нашої ери мезолітичні мисливці пробували приручати молодих газелей, яких вони відловлювали до 3 тис. особин за 1 день. Скоріш за все, це була антилопа доркас (*Gazella dorcas*), представники деяких підвидів якої є й досі досить чисельними тваринами Північної Африки та Аравійського півострова. Але позитивного результату тоді досягти їм не вдалося. У IV-II ст. до н. е. сформувалася древньоєгипетська цивілізація, благополуччя якої у значній мірі залежало від колювання рівня води Нілу. Оскільки саме вони визначали періодичність врожайних та неврожайних років, у родючі роки єгипетські правителі були змушені створювати запаси продовольства, якими були ячмінь, пшениця, горох, боби, нут, а також маслини, сушені фініки, інжир тощо. У раціон багатих жителів входили м'ясні страви, які готувались із м'яса великої рогатої

худоби, коней, кіз, овець та свиней. Окрім того звичайні жителі древнього Єгипту вирощували віслюків, собак і кішок, а фараони розводили ще й диких копитних (антилопи: доркас, орикс, адакс та мендес; кам'яні козли), а також хижих звірів (звичайний шакал, гепард, лев та гієновий собака). Це сприяло накопиченню знань щодо особливостей утримання у неволі та розведення представників різних видів, які у ті часи мешкали на території країни і були об'єктами полювання (Schmidt, 1882). Досвідчені мисливці намагалися приручити і одомашнити спійманих тварин, однак це не завжди їм вдавалося зробити. Надалі даний вид тваринництва у Єгипті практично повністю втратив своє значення. Велике значення мало вирощування, так званих, священних тварин, серед яких особлива увага надавалася самцям вівці, великої рогатої худоби та інших видів (мал. 1.1).

Досить важливою для одомашнення диких копитних виявилась територія сучасного Ірану – країни давньої і високорозвиненої цивілізації. На рубежі IV-III тис. до н. е. основним заняттям його жителів на рівнині, яка зрошувалася річками, що впадали до Перської затоки, було землеробство, а у горах – скотарство. Рясні врожаї ячменю у поєднанні з травами заплавних лук давали можливість вигодовувати значну кількість великої рогатої худоби, коней та овець.

*Мал. 1.1 Зображення копитних у древньому Єгипті:
А – священний бик; Б – священний баран у Карнакському храмі;
В – орикс у храмі царіці Хатшепсут*

Приблизно у цей час на території Месопотамії (нині – сучасний Ірак) в долині між річками Тигр і Євфрат сформувалися три великі культури: Шумеру і Аккаді (3-2,4 тис. р. до н. е.), Вавілона (2 тис. – 539 р. до н. е.) та Асирії (1,4 тис. – 600 р. до н. е.). Судячи з численних зображень, у цьому місці, окрім зазначених вище тварин, люди того часу розводили ще й верблюдів. Із диких копитних перси, мідійці та асирійці надавали великого значення іранській лані (*Cervus mesopotamicus*), яку намагались одомашнити (мал. 1.2). У IV ст. до н.е. Іран, як і Єгипет, був завойований Олександром Македонським і включений в сферу впливу елліністичної культури.

Мал. 1.2 Золота фігурка лані із Ірану (А) та барельєф чоловіка з ланню із Месопотамії (Б)

У V-III тисячоліттях до нашої ери на землях Великого Євразійського Степу панували скіфи. У розкопках їх поселень та могильників було знайдено багато кісткових артефактів та предметів побуту, які свідчать про існування у цього кочового народу розвинутих землеробства та тваринництва. В період з 105 р. до н.е. по 404 р. н. е. на значному просторі Римської імперії були поширені гладіаторські бої, у яких, окрім людей, використовували диких биків, слонів, носорогів, левів, тигрів та інших тварин. Звісно, що їх треба було утримувати в неволі, що сприяло накопиченню елементарних знань та формуванню навичок щодо розведення.

Коза (*Capra hircus*) була однією з перших копитних, яку вдалося одомашнити людині. Знахідка численних залишків її свійської форми у ранньоголоценових відкладеннях на території Криму та Передкарпаття, а також у середньоголоценових і пізніших на південному заході Європейської частини СРСР дали підставу І.Г. Підопличку (Пидопличко, 1951) виголосити ідею її одомашнення племенами Східної Європи. Цей видатний вчений, разом з іншими науковцями, вважав що предком свійської тварини могла бути вимерла європейська первісна коза (*Capra prisus*). Але з цією точкою зору погодилися не всі. Зокрема, спираючись на різні дослідження, інші вчені стверджували, що, скоріш за все, свійська форма походить від схрещування торф'яної (*C. hircus*) і безоарової (*C. aegagrus*) кіз (Wissmann, 1957). Ареал останньої зараз охоплює значну територію – від островів Егейського моря до західних схилів Гімалаїв включно, тоді як торф'яна коза відноситься до вимерлих видів. Не вдаючись до дискусії, слід сказати, що найбільш достовірні дані щодо одомашнювання кіз були виявлені у горах Загросу (Іран), які відносяться до пізнього мезоліту і можуть датуватися IX (VIII) тисячоліттям до н. е. (Bökönyü, 1973). Оскільки предки свійської форми точно не встановлені, загалом зараз визнається 3